

УДК 323.1(=141.63)“1804/1813“

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6242019.5>

Прегледни рад

Буро Бодрожих

Институт за политичке студије, Београд

НАЦИОНАЛНА ИДЕЈА У ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ

Сажетак

У раду се указује да Први српски устанак није представљао само социјалну буну обесправљене раје у Београдском пашалуку. Од самих почетака, устаничко вођство истиче намере да Устанак пређе границе пашалука, прошири се на све области насељене српским народом, у циљу ослобођења и уједињења. Није се остало само на прокламацијама, већ су, према приликама и могућностима, чињени и конкретни кораци у правцу практичне реализације идеје о политичком јединству српскога народа. У томе се налази кључни показатељ да су Срби у то време представљали народ с формираном националном свешћу, а то значи видели себе у својој народној држави. Тиме се пориче поставка о „закасној нацији“, често присутна у литератури, страниј и домаћој.

Кључне речи: Срби, нација, национална држава, црква, традиција, устанак.

ПОВОД УСТАНКУ

Јаничари, који су некада били понос муслимана и окосница турске војне моћи, изгубили су током XVIII века сваку вредност. Међу њима је завладала распуштеност и недисциплина, од некадашњих чувара царства постали су елемент нереда и опасност за безбедност државе и владоца. Непосредно ратно искуство ставило је до знања турским државницима да је њихова војска изгубила сваку вредност, у односу на руску и аустријску. Султан и његова влада дошли су до закључка да опстанак царевине захтева преуређење турске војске према европским узорима, а то је захтевало уништење јаничара.

Реформе Селима III којима је желео модернизовати Турску, по моделима западних држава, изазвале су реакцију конзервативних кругова у царству. Противљење је нарочито изражено у пограничним областима у Скадру, Београду, Видину. Након мира у Свиштову, у Београдском пашалуку спроведене су реформе Селима III: протерани јањичари, уведена слобода вероисповести, омогућена слободна трговина, дата аутономијама кнежинама на чијем су челу били Срби с титулом оборкнезова. На челу пашалука био је Хаџи Мустафа паша, присталица Селимових реформи, због односа према народу назван „српска мајка“. Тако је било док се у пашалук нису повратили јањичари 1801: везир је смакнут а у земљи заведено насиље и дотад невиђен терор.

Видински пашалук, који је преотео вођа крцалија Пазваноглу, постао је стециште јаничара. Када су напали Београдски пашалук, Хаџи Мустафа-паша, затворивши се у београдској тврђави, позвао је Србе да га бране. Кнезови из западних нахија приспели су пред варош и растерали јањичаре. „То је био ваљда јединствен приказ у турској историји да хришћани, с оружјем у рукама, бране једног султановог пашу од самих муслимана.“¹ То је само могло појачати мржњу јањичара и према њему и према српској раји која их је потукла. Тражили су освету и чекали прилику. Прилика се указала одласком Дервиш-бега, Хаџи Мустафиног сина, команданта трупа које су биле послате против нападача, јаничари су опет кренули на

1 Гргур Јакшић, *Европа и васкрс Србије*, Београд, Народна штампарија, 1933, стр. 16.

Београд. Мустафа-паша је опет позвао Србе, али доцкан. Паша је пао у руке јаничарима и они су га убили у децембру 1801. године. Власт су под именом дахија узели четири јаничарска предводника: Мехмед-ага Фочић, Кучук-Алија, Аганлија и Мула Јусуф. Сада је Београдски пашалук постао мека ислужених јаничара и других одметника и разбојника. Они су нагрнули из Босне, Албаније, Румелије итд. Нису дошли у сукоб и навукли омразу само Срба, него и турских спахија и мирних Турака. Почеле су припреме за устанак против дахија у којем би узели учешћа и Срби и мирни Турци. Дахије су то дознале и решиле да ствар сасеку у корену, покољем виђенијих Срба – догађај познат као Сеча кнезова. Укупно стање постало је неподношљиво, устанак неминовност. Гаја Пантелић казује како га је Карађорђе упутио Васи Чарапићу с поруком: „Брате Васо, за наше младости и за нашег јунаштва да скинемо тај зулум да нашим женама не вире ноге испод турски ћуркова, и да се наше кобиле не ждребе у оборима турским и наше крмаче да се у њима не прасе и наше краве не теле. Но, брате потражи колико више можеш наћи поуздани момака, у зиму, кад ти се јавим, да си готов.“² Устанак су покренули они који су желели умрети као слободни људи, одлучни да замене главу за главу, да их дахијски целати и коњушари не муче и не секу везане.

СОЦИЈАЛНА БУНА ИЛИ НАЦИОНАЛНА РЕВОЛУЦИЈА

Повод Устанку биле су економске неприлике и рђава администрација, народ се дигао против својих угњетача дахија и јањичара, који су га, одметнувши се од султана, изложили насиљу и самовољи. Али је овај сукоб од самог почетка био више од сељачке буне, носећи у своме почелу елементе од политичког и националног значаја. Устаничке старешине траже начина да се ослободе од дахија и јањичара, али, исто тако, и да се опросте од турког господства и задобију слободу од Порте, било у виду потпуне независности или као полунезависна област, попут Влашке и Молдавије. Било им је јасно да до тога не могу доћи уколико не пронађу помоћ и покровитељство на страни. Обратили су се Аустрији и Русији. „Аустрија их је

2 Гаја Пантелић, „Казивање Гаје Пантелића, *Казивања о српском устанку 1804*, Београд, Српска књижевна задруга, 1980, стр. 95, 96.

одбила одлучно; Русија њихове понуде није примила, али им није одузимала наду.“³

Узроци Устанка не могу се, дакле, сводити на социјалну беду, муку и зулум; било је тога и на другим местима у не мањој мери. Устанак ни на који начин није био побуна сељака, нешто попут обичне жакерије. „Нема сумње, непосредни узрок остаје та Шумадија, безмерни талас храстових и букових шума, тада, у којој једва има вароши, сточарска и што је, по тези Цвијићевој главно, насељеничка, збег и хајдучија.

Али сем тог непосредног узрока – запажа Милош Црњански – треба приметити и истицати, – јер је истина, – и онај континуитет сна о држави и традицији који је трајао непрекидно и у другим деловима нашег народа и који је бар исто толико значајан међу узроцима Устанка.“⁴

Устанак који је започео на Сретење 1804. године, избором Карађорђа за врховног војда, имао је за циљ ослобођење од дахија – локалних силника и њиховог насиља. Устанак је у првој фази имао легалан карактер, као борба против одметника од султана. Али, већ током прве године војевања, нарочито након сукоба на Иванковцу, где су се сукобиле устаничке трупе и турска царска војска, устанак превазилази оквире буне и прераста у борбу српског народа за потпуно национално ослобођење од Турака и стварање своје слободне државе. „Сељак Београдског пашалука пред Устанак, сточар пре свега, уопште није кренут неким аграрним немирима, нити глађу, нити материјалним недаћама. Он је кренут душом. И вољом вођа.

Земље, крчевине, у Београдском пашалуку било је и пред Устанак доста. Буну на дахије није дигао стомак, већ традиције.“⁵

Идеја о обнови српске државности коју учавамо у време Устанка, никако не би могла бити уобличена оним обимом и темпом да та идеја није одавно живела у свести српског

3 Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић*, књ. I, Београд, Задужбина И. М. Коларца, 1908, стр. 3, 4.

4 Милош Црњански, „Вожд“, *Есеји и Чланци II: Историја, полемике, разговори*, Београд, Задужбина Милоша Црњанског–Наш дом, 1999, стр. 188.

5 *Исто*, стр. 189.

народа. Нит ове идеје може се пратити вековима уназад, све до Немањића. У народном песништву наћи ћемо многобројне доказе да није прекинута веза са средњовековном духовном баштином, посебно са старим родословима, летописима и житијима.⁶ Иконографија наших цркава, стара и нова, није дозвољавала да се заборави национална историја.

Уобичајено је мишљење да је национална идеја произишла из начела промовисаних у великој Француској револуцији, а да се садржински уобличила и развила у време романтизма који је дошао након ове револуције. „То је мишљење – изричан је Станоје Станојевић – бар у колико се тиче српскога народа, сасвим погрешно. Пре свега, модерни српски национализам, онако како га ми схватамо и разумемо, образложио је потпуно јасно и тачно већ Доситеј Обрадовић у својим списима, који су били штампани пре велике Француске револуције. Доба романтизма, које је код других народа стварало националну идеју, код српског народа могло је само боље образложити и удубити ту идеју, али је она ту била већ жива и потпуно развијена и пре тога.

Још више. Та је идеја била жива у српском народу већ у средњем веку. У оно мало сачуваних домаћих извора, што их има за српску историју средњег века, могу се наћи белешке које показују како је већ у то доба код Срба била развијена љубав према отаџбини и према народу.“⁷

Истог мишљења је и Васо Чубриловић. И он одбацује поставку да се код Срба национална свест развила тек у XIX веку, под утицајем Француске револуције. „Истина – вели Васо Чубриловић – Француска револуција је својим начелом народне суверености и принципом националитета ударила печат социјално-политичким покретима XIX века код свих европских народа. Само, идеје Француске револуције долазе до израза на Балкану тек после 1848, када су оне победиле у Западној Европи и постале програм потлачених народа на Блиском истоку. Тада их примају, разрађују и прилагођавају им свој национални програм и Срби, посебице када у њиховом

6 Дејан Медаковић, „Идеја државности код Срба у XVI, XVII, XVIII и првој половини XIX века“, *Глас*, Београд, Српска академија наука и уметности, 2001, стр. 64.

7 Станоје Станојевић, „Српски национализам у средњем веку“, *Из наше прошлости*, књ. 1, Београд, Етхос, 2010, стр. 35, 36.

јавном животу долазе до израза грађанство и интелигенција (Гарашаниново Начертаније, Омладински покрет и тако даље).⁸ Тврдити да пре тога није било националне свести код Срба представља бесмислицу. „Ако се под нацијом подразумева једна заједница свесна своје припадности са тежњом да дође до израза у својој националној држави, онда су Срби почетком XIX века били већ изграђена нација. Како би се друкче могло разумети да неписмени србијански сељаци још у самом почетку своје борбе за ослобођење стављају себи за циљ ослобођење и уједињење свих Срба, и да је Први српски устанак изазвао тако велике покрете међу осталим Србима.“⁹

Изнетим разматрањима може се придружити запажања турског историчара Илбера Ортајлија који каже да је национализам на Балкану присутан још у време турских освајања, па се временом развијао и јачао.¹⁰ „Због тога вероватно – вели Ортајли - не би било сасвим тачно приказати национално буђење на Балкану као непосредни исход 1789. године. Национална свест балканских народа донекле је била наслеђе њихових државних егзистенција у средњем веку и њихове културе.“¹¹

Иако су се Срби нашли у разним царствима, који нису били само различите државе, различити политички и управни пореци, него и цивилизацијски различити светови, везе између њих нису покидане.

Одлазећи у сеобе, Срби нису напуштали старе традиције, историјско сећање на славну прошлост и величину српског средњег века. Сачувана је успомена на стари крај, као и веза са сународницима који су остали у старом крају. „На тим заједничким везама између Срба највише је учинила наша православна црква, тј. свештеници и калуђери, затим трговци и унеколико и хајдуци.“¹²

Први планови за обнову самосталне српске државе везани су за наше свештенство. Забележено је да су још 1596.

8 Васа Чубриловић, *Први српски устанак и босански Срби*, Аранђеловац, Фонд „Први српски устанак“, 2003, стр. 15.

9 *Исто*, стр. 16.

10 Илбер Ортајли, *Најдужи век империје*, Београд, Српска књижевна задруга, 2004, стр. 54.

11 *Исто*, стр. 56.

12 Драгослав Страњаковић, *Карађорђева национална политика*, Београд, 1941, стр. 4.

године неки српски калуђери у писму папи предлагали да се обнови стара немањихка државност.¹³ Нимало чудно да је наше свештенство било најбољи и најтврђи чувар успомене на Немањихе и њихову државу. Немањихи су изградили не само српску државу, него и српску цркву; „Свети Сава дао је ону складност у односима немањихке цркве и државе, којом се одликује ретко која држава средњег века. Уска повезаност цркве и државе, народа и цркве омогућила је стварање једне заједнице са моћном духовном повезаношћу и јаком свешћу. Кад је Немањиха држава пропала, остала је од ње идеја националне, духовно уравнотежене заједнице код једног ратничког, планинског народа. То је немањихка државна традиција. Чињеница да је држава пропала, кад је била у највећем напону, да је борба са освајачем била дуга и упорна, посебице романтика боја на Косову, деловали су на народну машту.

Пошто су падом српских средњовековних држава пропали и носиоци власти у њима, династије, властела и црквена хијерархија, широке народне масе пољопривредника и сточара преузимају на себе да очувају немањихку државну идеју. Првих година турског господства кристалишу се појмови у српском народу. Преко манастира и народне песме чува се традиција старе државе, али се врши и једна историјска критика прошлости.¹⁴

Српска црква је била спона између свих делова српскога народа, било да се ради у културно-просветном и национално-политичком послу. Када је започео Први српски устанак, Српска црква, у Аустрији и у Турској, ставила се у службу Устанка и опште националне ствари.¹⁵

Култ српске средњовековне државе и жеља за њезином обновом нису се угасили у времену робовања. Немањихка држава остала је за српски народ симбол политичке мудрости и војне силе, али и оличење српске културе средњег века.¹⁶ Успомена на ову државу у основи је идеје о стварању једне

13 Васа Чубриловић, *Први српски устанак и босански Срби*, стр. 17.

14 *Исто*, стр. 16.

15 Васа Чубриловић, *Први српски устанак и босански Срби*, стр. 21.

16 Станоје Станојевић, „О српској култури у средњем веку“, *Из наше прошлости*, књ. 1, Београд, Етхос, 2010, стр. 23.

српске државе у коју би ушли Срби на разним српским странама. „Све су то били разлози да се српски народ не може сврстати у ред тзв. закаснелих европских нација, већ се он непрестано доказивао као стари, историјски народ, са неугашеном идејом своје државности.“¹⁷ Идеју о обнови државности формулисао је и изложио карловачки митрополит Стеван Стратимировић у свом мемоару из 1804. године, упућеном на руски двор. У том мемоару Стратимировић говори о српској држави у коју би, поред покрајина у Турској у којима Срби живе, ушли Срем, Бока Которска и Далмација. Претпоставка свему је ослобађање Срба од турског јарма. Идеју стварања велике српске државе или „славјаносербског царства“, још раније, за време свог боравка у Русији у јесен 1803. године, изложио је руској влади пивски архимандрит Арсеније Гаговић. Он је саопштио меродавним људима у Русији да је, због неподношљивости турског угњетавања, буна српскога народа на помолу. Нема никакве сумње да је постојала веза између Гаговићевог и Стратимировићевог плана, јер је Гаговић боравио у Карловцима и водио разговоре с митрополитом Стратимировићем.

Српска депутација која је у јесен 1804. године отишла у Петроград, предала је Русима молбу у којој се, по једнодушној жељи целога народа, истиче захтев „да се у Србији установи самостална српска управа под именом ‘сербскоје правленије’ или под другим сличним именом“.¹⁸ И у другим представкама тога времена, Срби нескривено истичу жељу за потпуним ослобођењем од Турака и стварање своје слободне народне државе. И не само да су ту жељу износили него су се тако владали, као слободан народ у слободној земљи. Када је Порта затражила од Срба да јој помогну у борби против Руса, марта месеца 1807. године, одговорио је председник Правитељствујушег совјета Сима Марковић да „Србија сматра себе као независну државу, никаква данка не пристаје дати, нити ће дизати оружје на своју једноверну браћу и савезнике“.¹⁹

Устаничко вођство од 1806. године непрестано ставља до знања да се не бори само за ослобођење Срба у Београдском

17 Дејан Медаковић, „Идеја државности код Срба у XVI, XVII, XVIII и првој половини XIX века“, стр. 77.

18 Миленко Вукићевић, *Карађорђе, књ. II*, Београд, 1912, стр. 194.

19 *Исто*, стр. 476.

пашалуку, већ за слободу и уједињење целокупног српског народа. „Готово преко ноћи Србија је са вождом на челу јасно испољила сву снагу коју је давно изгубљена стара српска држава сачувала у националној свести.“²⁰ Идеја општег националног ослобођења и стварање јединствене националне државе, у име које је поведен Устанак у Шумадији, учинила је Шумадију средишњом земљом српског националног укупљања – Пијемонтом Српства.

Почетком априла 1806. године, Карађорђе се обраћа писмом црногорском владици Петру I, тражи од њега да крене у помоћ Србима у Шумадији, ударајући на Турке у Босни, и заклиње га „крвљу српском, која тече кроз жиле ваше и ваши ветезова“; позива га у име заједничке ствари „да дижемо све што се часним крстом крсти, да устане Босна и Ерцеговина на опште избављење свију Срба“, у исто време му поручује „да живимо заједно сједињени као што нам Бог заповеда, који је у нас једну исту крв улио, једном нас вером просветио тако да живимо и да будемо једна браћа, једно тело, једно срце и једна душа и љубазни суграђани под једним крилом и заштитом благочестивог господара сверусиског“.²¹ Два месеца касније, Карађорђе ће поново апеловати на Петра I и молити за помоћ, заклињати га светињом „вере, племена и крви свезом, по којему се једна браћа називамо и јесмо“, а потом позива „сву нашу црногорску, далматинску и ерцеговачку храбру и племениту браћу у онај положителниј сојуз, који је между старима и прецима нашим, док су славни били био“.²²

Преписка митрополита Петра I открива да је и он веровао да ће доћи до свеопштег српског устанка, што је видљиво и из његовог писма игуману манастира Дечани. Дечанском игуману Данилу, Владика напомиње да чува ћивот светог краља и друге манастирске драгоцености, а ако би ствари кренуле по злу да ћивот и драгоцености пренесе на Цетиње; нада се да ће Русија помоћи да се сав српски народ ослободи турског ропства.²³

20 Дејан Медаковић, „Идеја државности код Срба у XVI, XVII, XVIII и првој половини XIX века“, стр. 69.

21 Душан Вуксан, „Петар I и Карађорђе“, Записи књ. I, Цетиње, 1927, стр. 107.

22 Исто, стр. 110.

23 Душан Д. Вуксан, *Петар I Петровић Његош и његово доба*, Цетиње, Народна књига, 1951, стр. 97.

Идеја своје народне државе одузимала је устанку карактер локалне буне, нити је то буна нити је локалног карактера. Ту идеју устаничка Шумадија није напустили, него је ширила и на друге области у којима су живели Срби. Везе између Срба из Шумадије са виђенијим људима у другим српским покрајинама, постојале су и биле учестале и пре избијања Устанка. Вероватно је да су заједнички устанак против Турака и борба за ослобођење били тема њихових састанака, јавки и преписки. У том циљу, у лето 1803. године, у Сарајево се запутио прота Матија Ненадовић ради услаглашавања с тамошњим Србима.²⁴

Било је расположења код народа у Херцеговини и Црној Гори да се удари на Турке још 1804. и 1805. године, али владика Петар I и Арсеније Гаговић нису су се желели одлучити на овај подухват а да не питају Русе.²⁵ У Русији су држали да буну на Балкану изазивају Французи, па су руски агенти у Херцеговини и Црној Гори одговорили тамошња племена од пристајања уз српски устанак.²⁶ Французи су напали у Боки Которској на Русе и Црногорце, с намером да их избаце из залива, због тога се владика Петар I није могао одазвати Карађорђевићевим позивима да олакша положај Србије нападом на Босну.²⁷

Победе на Мишару и Делиграду разгореле су наду и улиле веру. Знало се и пре да турске поразе, али то су били порази које су им наносиле царевине, Аустрија и Русија. Али да раја разбије турску војску на отвореном пољу, то до 1806. године није виђено. Тежње које су изношене стидљиво, биле предмет тајних планова, након Мишара саопштавају се као отворен захтев: „Ослобођење и уједињење постаје службени програм и главни циљ Србијин у Првом српском устанку 1806–1809.“

Поменуте победе, заузимање Београда и Шапца, и нарочито улазак Русије у рат с Турцима, одлучујуће су утицали на устаничка стремљења, као и на расположење Срба у околним покрајинама. Руски генерал Михелсон упутио је 23.

24 Прота Матија Ненадовић, *Мемоари*, Београд, Српска књижевна задруга, 1893, стр. V–VI.

25 Вукосава Поповић, „Одношаји Карађорђа и владике Петра I“, Записи, Цетиње, 1930.

26 Јово Б. Тошковић, *Односи између Босне и Србије 1804–6 и бој на Мишару*, Суботица, Градска штампарија, 1927, стр. 78.

27 Васа Чубриловић, *Први српски устанак и босански Срби*, стр. 36.

јануара 1807. године писмо Карађорђу: „Куцнуо је, напоследку, час ратницима имена хришћанског – писао је он – да збаци јарам турски и да хришћанским паћеничким племенима поврате стару славу и благостање. Турска је објавила рат Русији због њеног старања за срећу једноверних народа, због њеног зближења с вама, драга и једноверна браћо. Српски народ показује свету пример шта може да учини јуначки дух, распаљен хришћанском вером и љубављу према отаџбини. Нова победа Русије над оholим изазивачем немира у Европи, Бонапартом, чијим освајачким плановима нема граница, показује снагу руског оружја. А кад се здружимо и ми и ви, шта све можемо постићи? ... Српски народ је достојан да буде народ за кога је стидно да плаћа данак Турцима. Зар није боље употребити новац за војне потребе народа и ослобођење његово турског ропства? ... Будите неуморни и надајте се у Бога и Александра I.“²⁸ После овог прогласа и они међу устаницима који су држали да српска раја не може одолети Турцима, а таквих присталица мира није било мало, променили су мишљење. „Стекавши убеђење да је Русија довољно јака да брзо победи Турке, Срби су у њеним будућим победама гледали своју потпуну независност и слободу и показивали су све више расположења да се придруже њеној војсци.“²⁹

Заузимањем Влашке и Молдавије Руси су дошли у непосредни додир са Србима. Када је турски мухасил затражио од Симе Марковића 20 000 војника за борбу против Руса, овај му је одговорио 19. марта 1807. године да „Србија сматра себе као независну државу“, да не жели дизати оружје против своје једнокрвне браће и савезника, као и да се не осећа обавезном да Турској даје икакав данак.³⁰ А када је 18. јуна 1807. године ђенерал Исаијев прешао са одредом од 1000 људи преко Дунава и сјединио се с устаницима, одушевљење и вера у коначни успех нису имали краја. Анте Протић описује сусрет Срба с Русима. „Руси кад су стигли међу Србе, ги су иј наши дочекали парадно, овде је било грљења и љубљења, као да су два брата била изгубљена, па тек онда састали се, видели и познали. Овде су наши једни слабу помоћ полагали на Русе говорећи:

28 Гргур Јакшић, *Европа и васкрс Србије*, стр. 79.

29 *Исто*.

30 Драгослав Страњаковић, *Карађорђе*, Београд, Геца Кон, 1938, стр. 54.

‘Толи и нигди ништа нема кромје шоце!’ други су: ‘Е, мој брате, регула њега јунаком чини, а не токе и позлаћени пиштољи!’³¹

Идеју о ослобођењу и уједињењу свих Срба под турском влашћу устаници су, након 1806. године, решили да не остану само на изјавама и прокламацијама, већ да је почну спороводити у дело. До примирја 1807. године устаници су остварили значајне резултате: очистили су земљу од Турака, заузели тврђаве и задобили руску заштиту. „Али ма како ти резултати били велики, они нису потпуно задовољавали патриотски полет устаника, занесених овим успесима. До тада се устанак кретао у уским границама ‘општег отачества’ Србије, у чију су службу и одбрану похитали Срби из свију српских крајева. Устаници су хтели да сад отпочну борбу за ослобођење и остале своје браће испод турске власти.”³²

Већ од 1807. године ратни планови удешавају се у правцу конкретне реализације идеје о општем устанку, ослобођењу и уједињењу. Карађорђе планира офанзивни наступ према истоку и према западу. Продор на исток, према Дунаву, имао је за циљ да се дође у додир с руском војском у Влашкој, док је продор на југозапад према Вишеграду и Новопазарском Санцаку треба спојити устаничку војску с црногорским одредима, а потом да заједно упадну у Босну и Херцеговину што би довело до устанка тамошњих Срба. И сам Карађорђе кренуо је на западни правац. Потпуну реализацију плана осујетила је вест с источне стране фронта да је Миленко Стојковић опкољен од стране Турака код Штубика. Карађорђе му је морао кренути у помоћ, а одељења српске војске која су прешла Дрину морала су се повратити. Две године касније, 1809. године, Карађорђе ће започети офанзиву против Турака према Видину, Нишу и Новом Пазару. Главно тежиште било је према Новом Пазару, тамо је командовао сам вожд, а главни циљ опет је био спајање с црногорском војском и стварање заједничког фронта у борби за ослобођење и уједињење. Поход је отпочео успешно, Карађорђе је однео победе код Суводола и Сјенице, али главни циљ, везан за сједињење устаничке

31 Анте Протић, „Повестница Анте Протића“, *Казивања о српском устанку 1804*, Београд, Српска књижевна задруга, 1980, стр. 284.

32 Михаило Гавриловић, *Из нове српске историје*, Београд, Српска књижевна задруга, 1926, стр. 14.

војске и црногорских трупа, није остварен, осим што су у Карађорђевој логор допела поједина мања одељења, нешто Васојевића, Брђана и Морачана.³³ Овог пута дошла је вест о поразима код Ниша, требало је спасавати ствар на источној страни. Наступили су критични тренуци, низао се неуспех за неуспехом, велики део ослобођене Србије поново је пао у турске руке. Требало је зауставити турско напредовање, повратити изгубљене области, због тога је требало извршити концентрацију свих снага на одбрану дотад ослобођеног и за извесно време одложити планове и акције ширих размера. Када је опасност прошла, Србија сачувана и очишћена од Турака, опет се обнављају старе везе и припремају акције. Али, ускоро ће, 1813. године, уследити слом.

Приликом преговора с Турцима, у јесен 1808. године, посредством видинског митрополита Дионисија, преко којег су им Турци нудили мир, српски изасланици, у име Карађорђа и Правитељствујућег совјета, у присуству руског конзула Родофиникина, као услов мира затражили су да граница буде јужно од Скопља, тражили су Нови Пазар. Током преговора, изасланици су нарочито подвлачили чињеницу да располажу са 80.000 војника који неће положити оружје „док се не ослободе сви стари предели који су још под турском влашћу, као Соко, Скопље и друга места“.³⁴ Неколико месеци касније, српски депутат Југовић, изнео је пред кнеза Прозоровског, главног команданта руске војске у Влашкој, јасну и отворену намеру устаника да они желе обнову старе српске, средњовековне државе. Он је том приликом казао у име Срба „да помишљамо о распрострањању садашње Србије и о ослобођењу од Турака Босне, Херцеговине и Старе Србије, ако могуће буде, то ми не кријемо“.³⁵ Исти Југовић говорио је Прозоровском да су устаници у вези са Црном Гором, Херцеговином, Босном и Албанијом и да имају тајни уговор о уједињењу ових покрајина са Србијом у једну државу, с Карађорђевој на челу.³⁶

Генерал Прозоровски, расправљајући с Југовићем, јасно је назначио геополитички положај српских земаља и,

33 Душан Вуксан, *Петар I Петровић Његош и његово доба*, стр. 182, 183.

34 Васа Чубриловић, *Први српски устанак и босански Срби*, стр. 84.

35 Лазар Арсенијевић Баталака, *Историја српског устанка II*, Београд, 1899, стр. 539-542.

36 Гргур Јакшић, *Европа и васкрс Србије*, стр. 123, 124.

заједно с тим, све тешкоће око остваривања српских ратних и националних циљева. Указао је да се на том простору укрштају интереси великих сила и да би реализација српског програма захтевала рат не само против Турске но и Аустрије и Француске. Српски захтеви и српска снага били су у толикој несразмери да је он те захтеве назвао „сањаријама“, а српској влади препоручио да буде широкогруда „и нека опрости грехове сачинитељима таквих планова“.³⁷

Прозоровски је стављао до знања српским делегатима да би ширење устанка довело Србе у сукоб не само с Турском, него би их то увукло у сукоб и са другим државама. Када би се устанак пренео у Босну, подигло би се и становништво у Далмацији да се отресе Француза и Србија би се нашла у сукобу с овом државом. „Срби би можда хтели – додао је кнез Прозоровски – да привуку к себи и своју браћу из Аустрије; али тиме би ризииковали да се заваде и с том силом. Ако ви Србе у Аустрији дигнете на устанак, Русија неће загазити у рат са Аустријом да вас подржи. Ако се завадите и с Француском и с Аустријом, цар Александар ће вам одрећи своју заштиту. Врло је сумњиво да би се ви с вашим савезницима могли одупрети Турцима, јер ће они употребити сва средства да вас савладају. Што се тиче борбе против редовне војске, Срби не треба на то ни да помишљају. Ја одајем хвалу, разуме се, јунаштву и неустрашивости српског народа, али је потребно познавати ратну вештину. Наши су Козаци исто тако храбри као и Срби, али немају војничког знања и због тога их не можемо употребити против редовне војске. Ја бих могао узети на себе да дам отпора целој српској војсци с 20 000 мојих војника. Како бисте ви могли одолети великој француској или аустриској војсци, када свака располаже са по 500 000 људи? Русија има, такође, велику војску, али она не може, баш и кад би хтела, дати помоћ целом свету, у тренутку када води рат на три стране а још мање ратовати с целим светом. Требало би да Срби за сад буду задовољни тиме што ће остати под заштитом Русије и плаћати извештан данак Турској, која се, у накнаду за то, неће више мешати у унутрашње ствари њихове земље.“³⁸

37 Лазар Арсенијевић Багалака, *Исто*, стр. 504-507.

38 Гргур Јакшић, *Европа и васкрс Србије*, Београд, стр. 125.

На могућност да Срби одбаце руске предлоге, чиме је претио Југовић, Прозоровски је казао да би тиме Руси били ослобођени обавезе да воде рачуна о српским интересима, што би им пружило могућност да боље заштите сопствене. „У том случају – одговорио је кнез – цар би сматрао ваше држање као презирање његове заштите и потпуно би напустио српски народ; ја се више не бих мешао у српске ствари и осудио бих свечано држање Срба, да бих могао закључити повољан мир за Русију. Срби не могу захтевати од Русије да она претпостави интересе једне мале земље интересима простране Руске царевине, нити да за њену љубав ратује са свим другим државама.“³⁹

И сами Срби, након пораза у 1809. години, постаће свесни недовољности својих снага, спласнуће полет и вера у коначни успех који их је красио од 1806 – 1809, свима ће постати јасно да је питање националног ослобођења и уједињења много теже него што је изгледало. Србија ће се окренути ужем програму, не да ослобађа остале српске земље, но води борбу за самоодржање.⁴⁰ Али, намере које су испољили, идеје које су баштинили и идеал који су истакли, говоре да се ради о народу који има националну самосвест. И сама идеја државе је оно што један народ чини нацијом.

ОДЈЕЦИ УСТАНКА

Тек када се испитају одједи Првог српског устанка међу Србима под Турском и Аустријом, кад се утврде међусобне везе и утицаји, види се права димензија овога устанка и његов национални значај.⁴¹ „Увек се у ратну рачуницу стављало и ширење устанка на суседне турске покрајине, јер се у то исто полагао нада колико и у своју властиту снагу.“⁴²

Устанак је омасовио хајдучке чете у суседним покрајинама. Србија је постала стециште хајдука из околних земаља, они су добијали задужења у самој Србији, сачињавали посаде по тврђавама, логорима и шанчевима, давали пратњу

39 Исто, стр. 126.

40 Васа Чубриловић, *Први српски устанак и босански Срби*, стр. 94.

41 Исто, стр. 15.

42 Исто, стр. 58.

истакнутим устаничким вођама; али су често упућивани у свој стари крај да би били гласници устанка и агитатори буна.⁴³ Током 1807. године дезертирало је из аустријске војске 515 војника и пребегло у Србију. Међу пребезима се налазило и 188 припадника регуларних трупа аустријске војске које су се сматрале поузданијим од њихових граничарских јединица.⁴⁴

У Србију су се сливале масе Срба из свих српски земаља, Србија је постала земља колонизације. Устанак је дао нову динамику имиграцији. Карађорђе је издавао наредбе пограничним заповедницима да упадају у суседне неослобођене крајеве и доводе нове насељенике. Али и сами од себе, многи су се запутили ка ослобођеним областима, нема већег подстицаја од слободе.

Већ у самом почетку на свим странама препознали су да борба коју је Карађорђе започео у Шумадији надилази својим значајем дотадашње буне. У народној јуначкој песми „Поп Драговић и Марко Таушан“, разговарају се морачки главари:

*Браћо моја и дружино драга!
Од како смо царство изгубили
На Косову, пољу крвавоме,
Још не није сунце огријало,
А данас је огријало сунце:
Заратио Петровићу Ђуро
Од Србије наше земље славне...⁴⁵*

Устанак је произвео таласање међу српским племенима и у околним покрајинама. У Срему је 1807. године избила Тицанова буна, названа тако по вођи Тодору Аврамовићу Тицану. Она је поведена под девизом: борба за ослобођење и уједињење са Србијом. Аустријске власти угушиле су ову буну, која је трајала је само седам дана. Сељаци који су је подигли били су малобројни, слабо наоружани и лоше организовани,

43 Исто, стр. 22-25.

44 Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања*, Београд, Завод за уџбенике, 2007, стр. 180.

45 Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме*, књига 4, Београд, Штампарија Краљевине Србије, 1896, стр. 297.

а против себе су имали моћну царску армију.⁴⁶ Али већ идуће године у Банату, у околини Беле Цркве, подигнут је устанак тамошњих Срба, познат као Крушевичка буна. И овај устанка је набрзо угашен, јер је био мањих размера.

Све су то били устанци без велике масовности које не може бити без добре припреме и ваљане организације, услед чега су били кратког даха. До масовног устанка није дошло, упркос томе што је на свим српским странама имао знатних присталица и одлучних људи, а из устаничке Шумадије истицана потреба заједничке сарадње и општег устанка свих Срба. Најјасније се то види из писама које су Карађорђе и народне старешине из Србије, посредством Арсенија Гаговића, упутиле херцеговачким главарима. Говоре им о својој решености да се ослободе од турског суда и безакоња, па и њих позивају да учине исто: „Зато, љубезна браћо моја, ево ви сада време и случај да се и ви ослободите и са нама сједините. Немојте поштеђети последњу кап крви пролити за вјеру Христову, за свете цркве и манастире и за слободу отачаства својего, као што је и ми не штедимо.“⁴⁷

У Босни се осећало стално комешање да би 1809. године дошло до буне у Крајини, познате под именом Јанчићева буна, по имену њеног организатора и предводника Јована Јанчића Сарајлије.⁴⁸ Организација устанка била слаба, оружја мало, муниције још мање, помоћи ниоткуд, а сам предводник буне Јанчић, свестан свих недостатака, није веровао у успех устанка. Он је пристао је на устанак када више није мога да га спречи. Устанак је угушен у самом зачетку, а турска одмазда била је сурова. Највећи значај ове буне долази од тога што је она почела у време када је босанска војска кренула на Дрину, одакле ће се, зарад гушења буне, повратити у Босанску Крајину. И након гушења буне, многи Турци одбијају поћи на Србију, изговарајући се да морају чувати завичај од устанка раје.⁴⁹

Разлоге да не дође до устанка у Босни, Васо Чубриловић сажима у следеће: „Није било организације, недостајала је

46 Живан Сечански, *Грађа о Тицановој буну у Срему 1807. године*, Београд, Српска академија наука, 1952, стр. XXIV.

47 Миленко Вукићевић, *Карађорђе*, књ. II, стр. 213.

48 Васа Чубриловић, *Први српски устанак и босански Срби*, стр. 67.

49 *Исто*, стр. 97-103.

и друга спрема, а знали су како се Турчин свети, кад угуши буну.“⁵⁰ На неки начин, освета је већ била у току зарад устанка у Србији. Мобилизација и одлазак босанске војске у рат против неке хришћанске земље одувек је давала повода недисциплинованим муслиманским трупима да тероришу хришћанску рају, харају је и пљачкају. Сад када се полазило у рат против Србије, Срби у Босни изложени су најгорем насиљу. Пљачке и убиства били су свакодневна ствар, нешто што се подразумева, ствар освете. Све то доприносило је да не дође до устанка.

У поменуте разлоге треба убројати и географију. Главне српске масе биле су далеко од Дрине, а оне на Дрини преслабе да би се могле одважити и саме нешто подузети.⁵¹ Главнина српског народа у Босни и Херцеговини налази се с леву страну реке Босне у Босанској Крајини. Босанску Крајину одваја од Србије блок муслиманског становништва средње и источне Босне, довољно бројан и компактан да спречи ближи додир овог дела српског народа са Србијом. И касније, не само у време Првог српског устанка, отпор муслиманског становништва у источној Босни онемогућиће Србију да упадом преко Дрине подигне устанак у Босни. Тако је било 1875–1876, као и на почетку Првог светског рата 1914–1915. године.⁵²

ЛИТЕРАТУРА

- Арсенијевић Баталака Лазар, *Историја српског устанка, II*, Београд, 1899.
- Вукићевић Миленко, *Карађорђе, књ. II*, Београд, 1912.
- Вуксан Душан, „Петар I и Карађорђе“, *Записи*, књ. I, Цетиње, 1927.
- Вуксан Душан, *Петар I Петровић Његош и његово доба*, Цетиње, Народна књига, 1951.
- Гавриловић Михаило, *Милош Обреновић, књ. I*, Београд, Задужбина И. М. Коларца, 1908.

50 Исто, стр. 37.

51 Исто, стр. 60.

52 Исто, стр. 56.

- Гавриловић Михаило, *Из нове српске историје*, Београд, Српска књижевна задруга, 1926.
- Екмечић Милорад, *Дуго кретање између клања и орања*, Београд, Завод за уџбенике, 2007.
- Јакшић Гргур, *Европа и васкрс Србије*, Београд, Народна штампарија, 1933.
- Карацић Стефановић Вук, *Српске народне пјесме, књига 4*, Београд, Штампарија Краљевине Србије, 1896.
- Медаковић Дејан, „Идеја државности код Срба у XVI, XVII, XVIII и првој половини XIX века“, *Глас*, Београд, Српска академија наука и уметности, 2001.
- Ненадовић Матија, *Мемоари*, Београд, Српска књижевна задруга, 1893.
- Ортајли Илбери, *Најдужи век империје*, Београд, Српска књижевна задруга, 2004.
- Пантелић Гаја, „Казивање Гаје Пантелића, *Казивања о српском устанку 1804*, Београд, Српска књижевна задруга, 1980.
- Поповић, Вукосава „Одношаји Карађорђа и владике Петра I“, *Записи*, Цетиње, 1930
- Протић Анте, „Повестница Анте Протића“, *Казивања о српском устанку 1804*, Београд, Српска књижевна задруга, 1980.
- Сечански Живан, *Грађа о Тицановој буну у Срему 1807. године*, Београд, Српска академија наука, 1952.
- Станојевић Станоје, „Српски национализам у средњем веку“, *Из наше прошлости, књ. 1*, Београд, Етхос, 2010.
- Страњаковић Драгослав, *Карађорђе*, Београд, Геца Кон, 1938.
- Страњаковић Драгослав, *Карађорђева национална политика*, Београд, 1941.
- Тошковић Јово Б., *Односи између Босне и Србије 1804–6 и бој на Мишару*, Суботица, Градска штампарија, 1927.

- Црњански Милош, „Вожд“, *Есеји и Чланци II: Историја, полемике, разговори*, Београд, Задужбина Милоша Црњанског-Наш дом, 1999.
- Чубриловић Васа, *Први српски устанак и босански Срби*, Аранђеловац, Фонд „Први српски устанак“, 2003.

Ђуро Bodrožić

NACIONAL IDEA IN THE First Serbian Uprising

Resume

The first Serbian uprising was not just a social uprising of the disenfranchised people. From the beginning, the uprising had the character of national revolution. Insurgent leaders sent proclamations and took concrete actions to spread the uprising to all counties in the Ottoman Empire where Serbian people lived. The goal of the uprising was to establish a nation-state. Unfortunately, the insurgents lacked military and political forces to accomplish this goal and international circumstances did not work in their favour. The very idea of the state, however, makes an ethnic group a politically conscious nation. This is the reason why it can be said that, in the time of the First Serbian Uprising, Serbs constituted a formed nation. The thesis of a belated nation for the reasons stated cannot be sustained.

Keywords: Serbs, nation, nation-state, the church, tradition, uprising.

* Овај рад је примљен 15. новембра 2019. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 1. децембра 2019. године.